

ІСТОРІЯ МЕДИЧНОЇ НАУКИ

DOI: 10.32345/USMYJ.3(117).2020.4-9

Дмитро Дубенко

PhD-студент кафедри хірургії з курсом невідкладної та судинної хірургії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ КИЇВСЬКОЇ ХІРУРГІЇ (ЧАСТИНА 1). УНІВЕРСИТЕТСЬКА КЛІНІКА

Анотація. У роботі висвітлені історичні аспекти розвитку та становлення хірургії в Києві у 19 та 20 століттях. На основі архівних документів зображена хронологія створення факультетської хірургічної клініки Київського університету святого Володимира. Описані окремі факти роботи клініки в часи Російської імперії, революційних подій 1917-1921 років, Радянської влади та німецької окупації Києва 1941-1943 років. В роботі представлені біографічні факти про очільників та працівників факультетської хірургічної клініки, зокрема, Євгена Черняхівського, Юрія Вороного, Віру Гедройц, Миколу Волковича, Олексія Лазуренка.

Ключові слова: Університет святого Володимира, хірургічна факультетська клініка, Євген Черняхівський, Віра Гедройц, Юрій Вороний, історія хірургії Києва.

Історія київської хірургії – це яскравий приклад опису хронології окремої спеціальності, який регулярно змінювався на користь політичним або соціальним чинникам. Ця історія переповнена штампами та стереотипами і має значну кількість білих сторінок, які були ретельно очищені в різні періоди часу. Так були викреслені сторінки історії, що стосуються 1920-30-х років минулого століття, оскільки, найяскравіші тогочасні представники київської хірургії були «буржуазними націоналістами» або іншими «елементами», яких переслідувала радянська влада. Відверто антисемітські періоди пізнього царату (1910-ті) та «справи лікарів» (1950-ті), зумовили зникнення згадок про надзвичайну важливу роль лікарів-євреїв в становленні та розвитку хірургії Києва. З різних причин, були заборонені згадування існування медицини в період окупації Києва нацистами (1941-1943 роки) та революційних подій 1917-1921 років. В такому збоченому, але погодженому зверху історичному контексті, київська хірургія була зображена такою, що виникла завдяки приїзду до Києва Володимира Караваєва (за любов'язної протекції Миколи Пирогова) й існувала у вимірі «схвалених» історичних персонажів, тобто, була виключно університето-центричною, а пізніше, прикрашеною трудовим червоним прапором.

Ця стаття має на меті висвітлити окремі факти з історії київської хірургії, які довгий час замовчувались, або були маловідомими. Важливим періодом для встановлення історичної справедливості були останні 29 років – період незалежності України, який зумовив появу численних матеріалів, присвячених історії медицини та, власне, хірургії. Ці матеріали з'явилися завдяки титанічній праці дослідників та ентузіастів. Суттєву роль для дослідження історії київської хірургії відіграє державна політика стосовно розсекречення архівних документів радянського періоду.

Вступ

Київський університет святого Володимира було засновано у 1833 році, а в 1841 розпочав свою роботу медичний факультет. Згідно зі статутом, факультет, окрім інших, мав дві хірургічні кафедри: 1) оперативної хірургії з топографічною анатомією, десмургією та хірургічною клінікою; 2) теоретичної хірургії з офтальміатрією. В 1847 була відкрита госпітальна хірургічна клініка у Київському військовому госпіталі на 64 ліжка, яка згодом стала базою для відповідної кафедри. В 1885 році дисципліна оперативної хірургії з топографічною анатомією отримала окрему кафедру, а у 1899 році з'явилась кафедра хірургічної патології. В кінці 19-го століття на медичному

факультеті функціонували 4 окремих хірургічних кафедр (Київський медичний інститут ім. академіка А.А. Богомольца, 1947). Базами для цих кафедр були: хірургічне відділення Олександрівської лікарні, хірургічне відділення військового госпіталю та факультетська хірургічна клініка. Остання знаходилась у головному (червоному) корпусі Університету, працювала 8 місяців на рік та мала 20 ліжок. Її завідувачем з моменту заснування став Олександр Караваєв. В 1885 році клініка переведена в нову будівлю на сучасному бульварі Шевченка, 17 (сьогодні в цій будівлі знаходиться КМКЛ №18). Але, на початку 20-го століття київська хірургія існувала не тільки у згаданих вище лікарнях. В місті існували великі приватні лікарні, що мали попит серед мешканців, наприклад, лікарня Маковського. На кошти меценатів працювала велика клініка для чорноробів (сьогодні в цій будівлі знаходиться лікарня Охматдит). Також, на кошти меценатів, була створена мережа безкоштовних єврейських лікарень, серед яких, велика лікарня на Лук'янівці (сьогодні – обласна клінічна лікарня) та лікарня Іони Зайцева на вул. Кирилівський. Хірургічні стаціонари існували і при монастирях. Найбільшими з них були клініки при Покровському монастирі та Кирилівській церкві (сьогодні в цій будівлі знаходиться міська психіатрична лікарня).

Факультетська університетська клініка

Ідеї створення власної повноцінної університетської клініки в Києві, на сьогодні, вже майже 190 років. Надзвичайно важливим кроком в цьому напрямі стало відкриття у 1885-1888 роках факультетських університетських клінік: хірургічної, терапевтичної, очної та акушерсько-гінекологічної. До того, клініки містились у головному корпусі Університету святого Володимира, що звичайно не відповідало належним умовам лікування хворих та створювало незручності для студентів інших факультетів університету. Окрім факультетських клінік, до складу медичного факультету входили і госпітальні клініки (кафедри), які містились в інших київських лікарнях. Таким чином, факультетські клініки – стали навчально-лікувальною базою лише для частини клінічних кафедр. Для госпітальних кафедр існував проєкт створення окремої університетської клініки. У 1913 році почалось його будівництво на Батіївій горі.

У 1915 році у зв'язку із Першою світовою війною в готових на 90 % будівлях влаштували лазарети для військових. В 1925 році ці будівлі остаточно втратили зв'язок із медичним інститутом, оскільки, були передані в розпорядження НКВС для «розквартирування школи міліції» (сьогодні в цій будівлі знаходиться Національний інститут фтизіатрії і пульмонології ім. Ф.Г. Яновського).

Хірургічна факультетська клініка на бульварі Шевченка (до 1919 року – Бібіковський бульвар) мала два поверхи (у 1960-х роках добудовані ще 2). В кінці 19-го століття її очолювали професори Олександр Рінек та Лев Малиновський. Клініка надавала амбулаторну та стаціонарну допомогу, мала 30 ліжок (окремі для чоловіків та жінок). В період з 1890 по 1894 роки на стаціонарному лікуванні перебувало: 174, 182, 179, 224, 231 хворих щорічно (Ціборовський, Сорока, 2015). Штат клініки, окрім директора (завідувача кафедри) складала штатні та позаштатні ординатори, доценти та приват-доценти, інтерни (загалом до 10 осіб). За цими показниками хірургічна факультетська клініка поступалась іншим закладам Києва, де надавалась хірургічна допомога.

У 1911 році кафедру факультетської хірургії (та клініку) очолив Микола Волкович. До цього періоду він працював завідувачем хірургічного відділення Олександрівської лікарні та з 1908 року очолював створене ним Київське товариство хірургів.

У 1922 році клініку очолив професор Євген Черняхівський. В цей період клініка підпорядковувалась Київському медичному інституту (був створений у 1920 році на базі об'єднаних медичного факультету університету святого Володимира, медичного факультету Українського народного університету, Жіночого медичного інституту та Одонтологічного інституту). В кінці 20-х років в інституті засновується посада «директора факультетських клінік», яка передбачала фінансове управління інституцією. Керівником (з лікувальних питань) клініки вважається завідувач кафедрою.

Стан кафедри описаний у «Звіті кафедр і клінік інституту за 1922-1923 роки» описаний наступним чином: «При факультетській хірургічній клініці є лабораторія з музеєм, але з огляду на несприятливі матеріальні умови (відсутність палива, брак реактивів і приладдя), лабораторія та музей не працювали. Постачання різного медичного майна було дуже

поганим. Медичний інвентар перебуває в такому стані, що вимагають значного ремонту та поновлення. Саме помешкання клініки з операційною кімнатою конче вимагають капітального ремонту. Клініка минулої зими не функціонувала через брак палива (в операційній залі і перев'язочних кімнатах середня температура складала 2 градуси. (...)) При кафедрі відбуваються наукові збори співробітників клініки, на яких обговорюються всі цікаві та складні випадки, котрі є в клініці. Збори відбуваються щотижня». В цей період клініка нараховує 35 ліжок.

В 1928-1929 роках клініку очолює професор Віра Гедройц. З 1930 до 1955 року кафедру факультетської хірургії очолював академік Олексій Кримов.

Так стан кафедри описаний у «Звіті кафедр і клінік інституту» від 1935 року: «Факультетська хірургічна клініка міститься у будинку № 17 по бульвару Шевченка, займаючи 1123 кв. метрів. Будинок, в якому міститься клініка побудований року 1880. Це цегляний 2-х поверховий будинок під залізним дахом. Клініка займає нижній поверх. Опалення в будинку – центральне, вентиляція витяжна, освітлення електричне, є водогін і каналізація. Приміщення потребує капітального ремонту. Клініка розрахована на 65 ліжок. При клініці є аудиторія, амбулаторії немає. Кафедра обладнана не зовсім добре, багато старого майна, хірургічний інструментарій частково зіпсовано, слабо обладнана лабораторія. При клініці є бібліотека, що складається з великої кількості як російських так і іноземних журналів дореволюційного часу»

В період німецької окупації Києва (1941-1943 роки) в будівлі хірургічної факультетської клініки функціонує відповідне відділення міської лікарні, пізніше – німецький військовий госпіталь.

Після Другої світової війни будівлі факультетських клінік поступово переходять із інститутської у муніципальну власність, в них продовжують функціонувати кафедри (сьогодні тут знаходиться кафедра хірургії №1 НМУ імені О.О. Богомольця).

На відміну від багатьох київських лікарень, в цих стінах відбувався не тільки лікувальний процес, а й навчання студентів. Сьогодні, важко підрахувати, скільки студентів пройшли навчання у цій будівлі, адже після створення санітарно-гігієнічного та педіатричного фа-

культетів, розділу медичного факультету на 1-ий та 2-ий, кафедра факультетської хірургії відповідала за різні з них. Але до 1941 року кафедра обслуговувала всі факультети медичного інституту, тому всі випускники до цього періоду набували знання у будівлі факультетської хірургічної клініки. Згідно зі звітом «До 100-річчя Київського медичного інституту» від 1941 року, випускників було понад 15 тисяч. Цей звіт (історична довідка) мав бути виданий до ювілею інституту, проведення якого планувалось у червні 1941 року. Через початок війни, ці плани не були здійснені (святування відбулось в Київському оперному театрі у 1945 році). Написання частини історичного звіту було доручено професору Соломону Кагану, яку він мав представити на засіданні ювілейної комісії під керівництвом наркома охорони здоров'я УРСР Івана Овсієнка. На засіданні, нарком виголосив зауваження до професора «вважаю необхідним викреслити положення доповідача про те, що в клініках медичного інституту було проліковано 1,5 мільярда хворих» Професор погодився із зауваженням, і в проекті звіту змінив тезис про «пролікованих у клініках» на «пролікованих вихованцями вищої медичної школи Києва», але цифру у 1,5 мільярди залишив. Цей яскравий приклад радянської агітаційної статистики передбачав, що один випускник протягом життя пролікує в середньому 100 000 хворих.

В історичному контексті, факультетська хірургічна клініка – це, перш за все, постаті, які в ній працювали. Особливо яскравим видається період 1920-30 років минулого століття, коли факультетська хірургічна клініка переживала розквіт свого наукового потенціалу. Але в ці роки, в стінах лікарні відбувались і важливі соціальні процеси. Значення цих процесів, сьогодні, набуває особливого значення.

Євген Черняхівський

На початку свого затвердження, рання радянська влада проголосила політику українізації, яка стосувалась, зокрема, і Київського медичного інституту. Вона передбачала проведення наукового та лікувального процесу українською мовою. В 1922 році факультетську хірургічну клініку та відповідну кафедру очолив професор Євген Черняхівський. Він був випускником київського університету та мав двох братів-лікарів: Олександра та Михайла.

Михайло Черняхівський, також хірург, був одним із співзасновників студентського наукового товариства на медичному факультеті університету святого Володимира. Працював у військовому госпіталі в Києві. Після захисту дисертації, отримав звання професора. У 1900 році очолив кафедру хірургії у Варшавському університеті. Під час Першої світової війни, цей університет було евакуйовано до Ростова-на-Дону, де він продовжував завідування та був ініціатором будівництва хірургічної клініки.

Олександр Черняхівський – вчений-гістолог, завідувач кафедри гістології у Київському медичному інституті у 1920-х роках, та на початку 1930-х років у Донецькому медичному інституті. Професор Черняхівський автор першого україномовного підручника з гістології та україно-латинського словника з медичної термінології. Олександр Черняхівський та його дружина Людмила Черняхівська-Старицька – яскраві представники української інтелігенції, які зазнали сталінських репресій. У 1930 році вони заарештовані за сфабрикованою справою СВУ (Спілка визволення України).

Євген Черняхівський після закінчення медичного факультету, працював хірургом в Олександрівській лікарні. Він автор першого в Російській імперії повідомлення в науковому журналі про успішне зашиття рани серця при ножовому пораненні. В Олександрівській лікарні він працював під керівництвом професора Миколи Волковича, який у 1908 році заснував Київське товариство хірургів. Євген Черняхівський став першим секретарем товариства. Окрім лікувальної роботи, проводив наукові дослідження присвячені питанням трансплантації. Мав доповіді та публікації про експериментальну хірургію судин. Під час революційних подій 1917-1921 років професор Черняхівський займав активну політичну проукраїнську позицію. Разом із братом Олександром він брав участь у створенні медичного факультету Українського народного університету- першого вищого навчального закладу із українською мовою викладання. У 1918 році обіймав посаду головного лікаря Олександрівської лікарні. У 1920 став першим ректором новоствореного Інституту охорони здоров'я (пізніше – Київський медичний інститут). В 1922 році очолив факультетську хірургічну клініку. Євген Черняхівський ак-

тивно впроваджував в практику судинну хірургію та продовжував займатись питаннями експериментальної трансплантації. В 1928 році його заарештовано за сфабрикованою справою та звільнено з медичного інституту без права на лікарську практику та викладання. За час керівництва клінікою, професор запросив до роботи на кафедрі: аспіранта Юрія Вороного, професора Миколу Волковича, професора Віру Гедройц, професора (в майбутньому – академіка) Олексія Кримова (Дубенко, 2018).

Юрій Вороний

Юрій Вороний, син всесвітньо відомого українського математика Георгія Вороного, вступив на медичний факультет університету Київського університету у 1913 році. У 1918 році у складі студентського загону бере участь у бою під Крутами із більшовицькими військами. В 1921 році закінчує Київський медичний інститут і вступає до аспірантури під керівництво професора Євгена Черняхівського. Юрій Вороний захоплюється ідеями свого керівника стосовно трансплантації, в 1926 році – переїжджає до Харкова. У 1933 році Юрій Вороний вперше в світі виконав пересадку цілого органу людині, а саме, трупної нирки.

Віра Гедройц

Віра Гедройц в 1898 році закінчила медичний факультет університету в Лозанні, Швейцарія. Працювала в університеті під керівництвом провідного світового хірурга Цезаря Ру. Двічі (в 1903 та 1912 роках) захистила дисертацію на звання «доктора медицини». Працювала військовим хірургом під час Російсько-Японської та Першої світової воєн. Працювала одним з лікарів імператорської родини. Віра Гедройц, окрім медичної практики, була автором численних віршів та прозових творів, була знайома із найяскравішими представниками «срібного віку» російської літератури. В 1918 році під час роботи на фронті отримала поранення і була евакуйована до Києва. З 1919 року Віра Гедройц працює в поліклініці хірургом. В 1920 році бере участь в організації щелепно-лицевої клініки, починає працювати в Київському медичному інституті. В 1921 році на запрошення професора Євгена Черняхівського починає працювати в факультетській хірургічній клініці. У 1923 році стала першою жінкою хірургом в світі, яка отримала зван-

ня «професор». У 1928 році очолила кафедру факультетської хірургії Київського медичного інституту і стала першою в світі завідувачкою кафедри хірургії. У 1930 році Віра Гедройц з політичних мотивів звільнена з медичного інституту без права на викладання та медичну практику.

Так, у факультетській хірургічній клініці Київського медичного інституту, під керівництвом першого ректора Євгена Черняхівського, одночасно працювали: засновник київського товариства хірургів та автор класичного доступу до червоподібного відростка, перша в світі професорка з хірургії та хірург, який вперше в світовій історії виконав трансплантацію органу.

У 1930-х роках на кафедрі був аспірантом Павло Бейлін – відомий письменник та публіцист, посаду доцента обіймав Юрій Крамаренко – він перший в Києві виконав гемотрансфузію з урахуванням принципів групової сумісності крові (Полякова та ін., 2018).

В той же період на кафедрі працював доцент Олексій Лазуренко. У 1941 році він став ректором Київського медичного інституту (з 1942 року – Полімедикум), який функціонував з 1941 по 1943 рік в окупованому нацистами Києві. Олексій Лазуренко клопотав перед німецьким командуванням про відкриття в Києві вищого медичного навчального закладу. Протягом існування в ньому навчалось близько 1000 студентів та функціонувала 41 кафедра. У 1942 році – заарештований гестапо та розстріляний у Бабиному Яру (Ганіткевич, 2010). Згадки про Олексія Лазуренко та існу-

вання медичного інституту в Києві в період гітлерівської окупації були суворо заборонені радянською владою, а архівні документи ще донедавна зберігались під грифом «таємно».

Загалом, у 1930-х роках максимальних своїх масштабів досяг сталінський терор. Для української інтелігенції він почався наприкінці 1920-х і серед співробітників факультетської хірургічної клініки уникнути переслідувань вдалось лише професору Кримву. Інші стали жертвами нещадної та безглуздої радянської репресивної машини. Імена більшості з них були несправедливо викреслені з історії. Так, у «Звіті кафедр і клінік інституту» від 1935 року зазначається, що професор Кримв керує кафедрою з 1913 року (хоча кафедру він очолив тільки у 1930 році), а імена професорів Волковича, Черняхівського та Гедройц, які керували клінікою у період між 1913 та 1930 роками відсутні. Жодної згадки про цих професорів немає і в книзі, присвяченій 100-річчю Київського медичного інституту (видана у 1947 році), натомість розділ про історію київської хірургії підсумований так «Велика жовтнева соціалістична революція остаточно звільнила радянську хірургію від іноземної залежності та відчинила перед нею широкі перспективи самостійного розвитку».

(У статті використано матеріали з Державного архіву м. Києва, Державного архіву Київської області, Центрального державного архіву громадських об'єднань України).

Продовження буде...

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Ганіткевич, Я. (2010). Українська вища медична школа в окупованому гітлерівцями Києві (1941-1942). Он-лайн журнал наукового товариства ім. Шевченка. Retrieved from <https://ntsh.org/content/ukrayinska-vishcha-medichna-shkola-v-okupovanomu-gitlerivcyami-kiievi-1941-1942>

Дубенко, Д. (2018). Брати Черняхівські: від Сяну до Дону. Серце і судини. № 4.— 102—110. DOI: <http://doi.org/10.3978/HV2018-4-102>

Киевский медицинский институт им. академика А.А. Богомольца (1947). Сто лет Киевского медицинского института. Госмедиздат, Киев.

Полякова, І., Шипулін, В., Голубева Г., Догузов В., Замяткіна, А., Назаренко, Д., Амосова, К. (Ред.). (2018). Бібліографічний словник завідувачів кафедр та професорів. Авіценна, Київ

Ціборовський, М., Сорока, В. (2015). Медичний факультет київського університету святого володимира та його факультетські клініки (до 175-річчя київського медичного університету). Економіка і право охорони здоров'я. № 2 (2), 86-89

Dmytro Dubenko

PhD student of the Department of surgery with a course of emergency and vascular surgery, Bogomolets National medical University, Kyiv, Ukraine

MYSTERIOUS WAYS OF KYIV SURGERY (PART 1). UNIVERSITY HOSPITAL

Abstract. The article highlights the historical aspects of the development and formation of surgery in Kyiv in the 19th and 20th centuries. Based on archival documents, the chronology of the creation of St. Volodymyr Kyiv University faculty surgical hospital is shown. Some facts of the hospital's existing during the Russian Empire, the revolutionary events of 1917-1921, Soviet period and the Nazi occupation of Kyiv in 1941-1943 are described. The research presents biographical facts about the chiefs and employees of the faculty surgical hospital: Yevgen Chernyakhivsky, Yuriy Voronyi, Vira Gedroyts, Mykola Volkovych, Olexiy Lazurenko.

Keywords: St. Volodymyr Kyiv University, faculty surgical hospital, Yevgen Chernyakhivsky, Vira Gedroyts, Yuriy Voronyi, history of surgery in Kyiv.

Дмитрий Дубенко

Аспирант кафедры хирургии с курсом неотложной и сосудистой хирургии Национального медицинского университета имени А.А. Богомольца

**ПЕРЕКРЕСТНЫЕ ТРОПЫ КИЕВСКОЙ ХИРУРГИИ (ЧАСТЬ 1).
УНИВЕРСИТЕТСКАЯ КЛИНИКА**

Аннотация. В работе освещены исторические аспекты развития и становления хирургии в Киеве в 19 и 20 веках. На основе архивных документов изображена хронология создания факультетской хирургической клиники Киевского университета святого Владимира. Описаны отдельные факты работы клиники во времена Российской империи, революционных событий 1917-1921 годов, Советской власти и немецкой оккупации Киева 1941-1943 годов. В работе представлены биографические факты о руководителях и работниках факультетской хирургической клиники, в частности, Евгении Черняховском, Юрии Вороном, Вере Гедройц, Николае Волковиче, Алексее Лазуренко.

Ключевые слова: Университет святого Владимира, хирургическая факультетская клиника, Евгений Черняховский, Вера Гедройц, Юрий Вороной, история хирургии Киева.